

Eckhardt Sándor és a régi magyar irodalom

KLANICZAY TIBOR

1912-ben, huszonkétéves korában adta közre Eckhardt Sándor az éppen akkor meginduló „Irodalomtörténet” folyóiratban *Apáti Ferenc jeddő éneke és a Csínom Palkó* című mindössze egy lapos közleményét, mely a régi magyar költészet figyelmes tanulmányozásáról, s új filológiai felismerésről tanúskodik.¹ Egy évvel később pedig az immár nagy múltú „Irodalomtörténeti Közlemények”-ben jelent meg *Balassi Bálint irodalmi mintái* címen a régi magyar költészet vizsgálatában fordulatot hozó értekezése.² Az akkor tájt uralkodó népies-nemzeti irodalomtörténeti felfogás, melynek egyik veterán képviselője éppen a folyóiratot szerkesztő Szilády Áron volt, a régebbi magyar poézis vizsgálatában a hangsúlyt az erősen népi veretű nemzeti folytonosságra helyezte. Ez nem jelentett a más irodalmaktól való provinciális elzárkózást; éppen Szilády tárta fel például Balassi latin humanista forrásait; szemléletbeli különbségről volt szó: a költői, esztétikai érték magyarozatául és igazolásául szolgált korábban a hagyományos népies-nemzeties hangnem, míg Eckhardt tárgyalásában a korabeli európai stílus és költői modor konzervatív magyar megteremtése válik a költői nagyság zálogává. Ezzel megnyílt az út Balassinak a reneszánsz költői térképén való elhelyezésére, amiben a legfontosabb lépéseket ő maga tette meg későbbi munkáiban.

A szellemtörténet évtizedeiben mindez könnyen vezethetett volna látványos, de nem kellett megalapozott koncepciók, vagy akár tetszetős légvárak építéséhez, miként az Eckhardt Sándor nem egy kortársánál történt; őt azonban francia iskolázottsága és filológiai igényessége az ilyesmitől mindig megóvta. Így vált európai távlat és filológiai elkötelezettség egymást kiegészítő alapelvévé irodalomtörténeti munkásságának, melyen belül nemcsak mennyiségileg a legnagyobb, de feltehetően maradandóság szempontjából is a legkiemelkedőbb a régi magyar irodalom történetét, s különösen a Balassi-kutatást gazdagító munkássága.

Az időrendet mellőzve, kezdjük ennek rövid áttekintését Eckhardt Sándornak az irodalomtörténeti kutatás alapját képező textológia terén végzett munkájával. Túl élete delén vált szövegkiadóvá, miután ez a tevékenység sajnos a magyar irodalomtörténetírás hagyományosan elhanyagolt területe volt, s csak a háború utáni időszakban került igazán napirendre. Igaz, Eckhardt már 1944-ben, a Balassa-kódexnek Varjas Béla által való újrafelfedezése és publikálása után elkezdte egy Balassi-kritikai kiadás előkészületeit, ez azonban végül a Magyar Tudományos Akadémia által szorgalmazott szövegkiadási program keretében, 1951-ben valósult csak meg.³ Ez az esztendő egyébként a magyar textológia születési éve is, ugyanis ekkor jelent meg az első három modern kritikai kiadás mindegyikének az első kötete: a Petőfi-kiadásé Varjas Bélától, az Arany Jánosé Vojnovich Géza munkájaként, s a Balassi versek és levelek kiadása Eckhardt jóvoltából. E mű jelentőségét talán az jellemzi a legjobban, hogy a Balassi filológia az azóta eltelt negyven év során szinte mást sem tesz, mint az Eckhardt-kiadást korrigálja. Már pedig továbbfejleszteni csak a jó szövegkiadást lehet, az olyat, amely helyes irányba terelte a kutatást, mely jól jelölte ki azt az utat, amelyen haladni kell. A Balassi-kutatásnak az elmúlt évtizedekben való hallatlan fellendülése, s az, hogy a régebbi magyar irodalom alkotói közül messze a szerelem és vitézség e halhatatlan költője lett a legnépszerűbb, igen nagy mértékben az 1951. évi Eckhardt-kiadásnak köszönhető.

¹ It I(1912), 107–108. l.

² ItK XXIII(1913), 171–192, 405–450. l.

³ Balassi Bálint Összes művei I. Budapest 1951.

Szövegkiadói munkássága több további hézagpótló művel folytatódott. Mindenekelőtt a Balassi-kiadásnak a prózai fordításokat tartalmazó II. kötetével,⁴ valamint 1959-ben a Ján Mišianik által megtalált komédia közrebocsátásával.⁵ De ő készítette el Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek*-jeinek 1578 óta első újabb, immár modern tudományos kiadását,⁶ valamint Rimay János összes műveinek kritikai kiadását.⁷ Az 1955-ben megjelent Rimay-kiadás a magyar irodalmat egy új jelentős költővel gazdagította. Hiába volt ismert már évtizedek óta Balassi költő-tanítványainak életműve, költői arca ele mosódott volt, mivel költeményeit csak másokéval összekeverve lehetett olvasni. Eckhardt megtisztította a szöveghagyományt s ennek eredményeként egyszerre egy jelentős, markáns költőt állított elénk, aki azóta fontos helyet tölt be irodalmunk fejlődésrendjében.

De nemcsak nagy nevek köré csoportosult Eckhardt Sándor magyar filológiai munkássága; a régi magyar népszerű kéziratos költészet is — 1912. évi említett első e tárgyú dolgozata óta — szinte egész pályáján figyelmének a trágya volt. Igen korán felismerte ennek jelentőségét, s számos érdekes ismeretlen szöveget fedezett fel és publikált. Gondolok itt a *Parasztors a régi magyar költészetben*,⁸ *Végyári vitézek gúnyverse*,⁹ *Egy régi magyar hősi ének a ponyván*,¹⁰ *Egy szerelmesvers-fogalmazvány a XVII. század elejéről*¹¹ című közleményeire. De még inkább ki szeretném emelni a népszerű, sőt folklorizálódott énekek európai rokonságát feltáró tanulmányait. Máiig nem értékesítette kellőképpen a kutatás azt az 1916-ban közölt felismerését, mely szerint a Vásárhelyi és a Teleki énekeskönyv egyik népszerű éneke egy Ariosto szonettnek a fordítása;¹² *Középkori természet-szemlélet a magyar költészetben*¹³ címen Balassi és a kéziratos szerelmi költészet képsimbolikáját helyzete világirodalmi kontextusba; *Az utolsó virágének*¹⁴ című dolgozata pedig egyetlen mind a kéziratokban, mind a nép ajkán élő dalnak a rokonságát mutatja be lenyűgöző tájékozottsággal, a vágáns költészettől kezdve egészen a román népi kolindáig. Mikor pedig Stoll Béla felfedezte és kiadta a *Szendrői hegedősének*-et bravúros gazdagsággal tárta fel ennek a jellegzetesen népi alkotásnak a világirodalmi összefüggéseit a középkori latin irodalomban, a francia költészetben, az európai és magyar folklórban.¹⁵ Európai távlat és filológiai lelemény mesterművei ezek a néha miniatűr hozzászólások, adalékok a régi magyar költészetben rejtőző értékek, titkok feltárásához.

Volt Eckhardt Sándornak egy gyakran használt, találó kifejezése: „az irodalmi környezet” — talán valami Taine-i inspiráció van mögötte, mindenesetre kár, hogy nem vált terminus technicussá. Ez alatt ő mindazoknak a tényezőknél, jelenségeknek az együttesét értette, amelyek megérthetők, értelmezhetők egy író sorsát, karakterét, s művének jellegét, tulajdonságait. Személyek, események, intézmények, olvasmányok így válnak számára külön kutatás tárgyává, mert felismeri, hogy ezek ismerete mind hozzásegíti legfőbb kutatási témájának, Balassi Bálintnak a jobb megismeréséhez. Így kerül sor a költő mestere, Bornemisza, valamint legjobb tanítványa Rimay műveinek a kiadására; a költő pártfogója, Batthyány Boldizsár;¹⁶ fiatalkori nevelője, Pozsgai Gáspár;¹⁷ a Balassi verseivel udvarló Batthyány Ferenc;¹⁸ a rokoni illetve baráti köréhez tartozó nemesifjak

⁴ Balassi Bálint Összes művei II. Budapest 1955.

⁵ In: Ján Mišianik, E. S., Klaniczay Tibor: Balassi Bálint szép magyar komédiája — A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei. Budapest 1959. 33 — 146. l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 25).

⁶ Bornemisza Péter: *Ördögi kísértetek*, Budapest 1955.

⁷ Rimay János Összes művei. Budapest 1955.

⁸ It XXXIX(1951), 144 — 174. l.

⁹ In: Zenetudományi Tanulmányok I, Budapest 1953, 111 — 114. l.

¹⁰ It XL(1952), 58 — 68. l.

¹¹ ItK LVII(1953), 233 — 236. l.

¹² Ariosto nálunk a XVII. században. — In: It V(1916), 287 — 288. l.

¹³ EPhK LIII(1929), 81 — 99. l.

¹⁴ Minerva IX(1930), 30 — 52. l.

¹⁵ ItK LVIII(1954), 406 — 414. l.

¹⁶ Batthyány Boldizsár a francia udvarnál. — In: Magyarástudomány II(1943) 36 — 44. l.

¹⁷ Pozsgai Gáspár, Balassi horvát nevelője és barátja. — In: ItK LXVI(1962), 733 — 736. l.

¹⁸ A körmendi Balassa- emlékek. — In: EPhK LXVII(1943), 26 — 48. l.

strassburgi tanulmányai¹⁹ bemutatására; a felesége, Dobó Krisztina, és nagy szerelme Losonezi Anna rokonságához tartozó Telegdy Pál és János levelezésének kiadására;²⁰ a Balassi barátja, és egyetlen hozzá méltó író-kortársa, Ecsedi Báthory István művei kiadásának a szorgalmazására, mely csak nemrég valósult meg Erdei Klárának köszönhetően,²¹ — hogy csak a legfontosabbakat említsem azon munkái közül, melyek a hőse életének és munkásságának a környezetét voltak hivatva megvilágítani.²²

De nem kevésbé gazdagon sokasodnak azok a felismerései, közleményei, melyek Balassi költészetének a szűkebb és tágabb rokonságát voltak hivatottak feltárni. Az 1913-as indulás, Balassi irodalmi mintáinak vizsgálata csak az első lépés volt, melyet követett azután a külföldi inspirációk, a petrarkizmus,²³ a német népszerű költészet, a horvát, román folklór stb. összefüggéseinek a vizsgálata különösen az 1951. évi kritikai kiadás jegyzeteiben, nem feledkezve meg a magyar költészeti környezet feltárásáról sem, melyet a virágénekekkel kapcsolatos már említett számos közleménye éppúgy szolgált, mint első Balassi-könyvének számos fejezete.

Ez a könyv 1941-ben jelent meg a Franklin Társulat általa szerkesztett kitűnő Magyar Írók sorozatában, annak legmaradandóbb darabjaként. Ez az a mű, mely Eckhardt irodalomtörténeti kvalitásait a legteljesebben, legharmonikusabban reprezentálja. Később Balassi-könyvei semmivel sem maradnak el emögött, de ezek elsősorban az életrajzi irodalom mesterművei, míg az 1941-es *Balassi Bálint* az életet és életművet a maga történelmi, irodalmi környezetével együtt bemutató irodalomtörténeti monográfia egyik legszebb példája a magyar literatúrában. Egyúttal, új fejezet kezdete is Eckhardt Sándor irodalomtörténeti pályáján. Az addig — legalábbis magyar irodalomtörténeti munkáiban — elsősorban kiváló filológusként ismert, s a pozitívizmus legjobb hagyományait őrző tudós kedvenc költőjének pályaképét írva valósággal kivirul fröilag is, olyan szuggesztív képet adva hősről, annak költő-egyéniességéről, amely félszázad múltán sem vesztett aktualitásából és varázsából.

Pedig ő maga fejlesztette tovább a „poeta doctus”-ról könyvében olvasható képet későbbi tanulmányaiban, mindenekelőtt a *Balassi Bálint írói szándéka*²⁴ címűben, ezek azonban csak elmélyítették, de érdemben nem módosították az 1941-ben közreadott költői portré igazságát. Más a helyzet az életrajza, az emberre vonatkozó kutatások tekintetében: a céltudatos kutatómunka és a megérdemelt szerencse jóvoltából a Balassi-monográfia megjelenése után két esztendővel Eckhardt *Az ismeretlen Balassi Bálint*²⁵ című könyvével lepi meg a magyar tudomány világát.

Páratlan dolog, hogy miután valaki megírja egy nagy költőről a maig legjobb monográfiát, utána két évvel egy újabb könyvében hőst ismeretlennek minősíti. A kétségtelen túlzás ellenére sem megokolatlan ez a címadás, mert a könyv legalább is megduplázza a költő életéről való ismereteinket. Többek között egy addig feldolgozatlan levéltári forrásokoporra²⁶ bukkant Eckhardt, melynek fényében hihetetlenül gazdagabbá vált az addig sem szürke Balassi-kép. Egy újabb felismerés kezd utat törni e könyv hátsólapjain: nemcsak a költő tekintendő az irodalom őriásának, de maga az emberi életpálya is szinte műalkotás, egy a kort, annak fény- és árnyoldalait egyaránt magába olvasztó különös egyedi és egyszeri világ. Érthető, hogy ezután Balassi élete és tettei válnak érdeklődése legfőbb tárgyává; mintha lázasan keresné ennek a rendkívüli embernek a titkát a botrányait tárgyaló peres iratok, feljelentések sokaságában. Egyik kitűnő írását a másik után köszönhetjük ennek a szenvedélyes érdeklődésnek, mint *Uralkodók harca a fogoly*

¹⁹ Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszburban. Budapest 1944 (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből, XXVI, 5).

²⁰ Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Budapest 1944.

²¹ Ecsedi Báthory István Meditációi. Budapest—Szeged 1984 (Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 8).

²² Eckhardt Balassi-publikációinak teljes bibliográfiáját lásd: E. S., Balassi-tanulmányok. Kiad. Komlószi Tibor, Budapest 1972. 427—428. l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 27).

²³ Valentin Balassi e Petrarca. — In: Corvina I(1921), 59—71. l.; magyarul Agárdi Péter fordításában: E. S., Balassi-tanulmányok, i. m., 253—266. l.

²⁴ It XLVI(1958), 339—349. l.

²⁵ Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943.

²⁶ A Sennyey-család levéltára az Erdélyi Múzeum levéltárában.

*Balassi Bálintért,*²⁷ *Balassi Bálint érsekújvári kalandja,*²⁸ de legfőképpen *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*²⁹ című könyvét. Ezek mind a biográfiai irodalom remekei, ahol a források pontos vizsgálatán alapuló fegyelmezett tárgyszerűség uralkodik, s mégis mindegyik szórakoztató olvasmány egyúttal, amely mögött mindig ott érezzük a tárgyalóval, hőisével azonosuló, annak kalandjait, sikereit és kudarcait szinte átélő író-tudósnak.

Pedig igazán nem hasonlíthatnak egymásra: a szigorúan valláserkölcsi alapon álló, nemes konzervatívizmust képviselő professzor és a minden isteni és emberi autoritásnak fittyet hányó XVI. századi botrányhős. Eckhardt azonban a felszín mögött látta a lényegét, egy rendkívüli lélek és szellem vergődését szerelem, haza, isten vonzásában, s aki mindezt képes volt — a költő szavait idézve — „a képtelen nagy szépség” nyelven formába önteni. Ennek a költői géniuszának a legjobb értője volt Eckhardt Sándor, jól tudva, hogy a tisztává nemesedett, magas hőfokú érzelmekhez, melyek az esztétikum örök értékein át ma is rabul ejtik Balassi minden olvasóját, egy ellentmondásokkal teli, gazdag élet viharain keresztül is vezethet út. Ezért az elnézés, a megértés, sőt együttérzés hőisével, annak minden botlásával együtt, már-már a cinkosságig. Hiszen együtt kuncog azokkal a zólyomi nemesekkel, akik 1583-ban a megyegyűlésen Balassi beszédét hallgatják, amint kioktatja az őt az udvarnál feljelentő Glos Boldizsár uramat, Zólyom város polgármesterét, hogy az ifjú feleségére féltékeny egykori nagy humanista Filelfo példájára minő módon biztosítsa hitvese hűségét;³⁰ — nem átallva a jegyzetekben kedves kajánsággal felemlíteni, hogy a felesége erkölcsét féltő zólyomi polgármester történetesen egyik őse volt e sorok írójának, aki az iménti gondolatokkal próbál adózni a Balassi-kutatásban mestere, a számára oly kedves Sándor bácsi emlékének.

²⁷ It XXXVIII(1950), 60—64. l.

²⁸ It XLIII(1955), 445—455. l.

²⁹ Budapest 1957 (Irodalomtörténeti Füzetek, 10).

³⁰ E. S., Új fejezetek . . . , i. m. 32—33. l.